

Lengyel Réka

PETRARCA, A LÉLEKVEZETŐ

A DE REMEDIIS UTRIVSQUE FORTUNAE ÚJRAÉRTÉKELÉSE

A DOKTORI DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI

Témavezető: Dr. Szörényi László

**Szegedi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Irodalomtudományi Doktori Iskola**

2011

Francesco Petrarca a világirodalom egyik legjelentősebb, korszakalkotó egyénisége volt, aki páratlan remekművekben gazdag, változatos életművet hagyott hátra, melyek elevenen megőrizték emlékét és szellemét, és amelyek révén nevét közel hétszáz éve ismerik szerte a világon. Írásai az olvasóközönség felejthetetlen olvasmányélményéül kínálkoznak, szépségük, örökérvényű mondanivalójuk mit sem veszített elevenségéből a keletkezésük óta eltelt hosszú idő alatt. A filológus számára valóságos kincsesbánya, izgalmas kutatási terep ez a roppant szöveganyag, ezért a 19. század vége óta eltelt százötven év során, az akkor nagy lendületet kapott irodalomtörténeti kutatások eredményeként, számos olasz és külföldi (köztük néhány magyar) kutató munkájának köszönhetően beláthatatlan mennyiségű Petrarccal kapcsolatos publikáció látott napvilágot.

A petrarcai életmű két részének, olasz, illetve latin nyelvű alkotásainak befogadása és értékelése egymástól függetlenül, eltérő ütemben és eredménnyel zajlott a 15. századtól kezdve egészen a 20. századig. Míg Petrarca szerelmi költeményei eredeti nyelven és fordításban számos népszerű kiadást értek meg, sokat közülük megzenésítettek, és ilyenformán a születésük óta eltelt évszázadok alatt új és új olvasókra, hallgatókra találtak, valamint olasz és más nyelven alkotó költők egész serege számára szolgáltak követendő mintául, addig latin nyelvű műveinek emlékezete, jóllehet a 18. századig különálló és gyűjteményes kiadásokban is több alkalommal napvilágot láttak, lassan kiveszett az irodalmi köztudatból. Ez a folyamat a 20. század elején megállt, sőt ellenkező irányt vett, mivel olvasóként-kutatóként egyre többen fedezték fel maguknak a latin Petrarccát, és Olaszországban megindult egy nagyszabású vállalkozás azzal a céllal, hogy közreadják, újra hozzáférhetővé tegyék ezeket az elfeledett, legfeljebb évszázados nyomtatványokban fellelhető szövegeket. Az elmúlt száz év során a kutatás és a szövegkiadás változó lendülettel haladt: hatvan éve még a Petrarccáról mint költőről a versei terjedésével egyidőben kialakult és jobbára változatlan formában hagyományozódó kép mellett, attól eleinte különállóan rajzolódott ki a latinul verselő tudós költő és a humanista prózáíró portréja. Az azóta eltelt időszakban a nemzetközi Petrarca-szakerődalomban egyre inkább teret hódítottak a latin műveivel kapcsolatos publikációk, melyek egy része az olasz és a latin nyelvű szövegek kapcsolatát, összefüggéseit tárgyalja. Így mára minden vonatkozásban bizonyítást nyert, hogy nem célszerű az életművet nyelvi alapon kétfelé választani, hiszen a *Daloskönyv* szövege végtelenül sok ponton érintkezik a nem népi nyelvű textusokkal.

E. H. Wilkinsnél azt olvashatjuk, „Francesco Petrarca volt kora legnagyobbika; és egyike minden idők legnagyobbjainak”, továbbá „(különösen több száz levelének és azoknak

a könyveknek a margóira írt jegyzeteinek köszönhetően, melyeket oly figyelmesen tanulmányozott) életének eseményeit sokkal behatóbban ismerjük, mint bármely más, őt megelőzően e földön élt emberét.” Dolgozatom bevezetésének első három alfejezetét azon dolgok, tevékenységi körök bemutatásának szenteltem, melyek tekintetében ez a rendkívüli személyiség új utakon járt: e szempont szerint írtam életének fontosabb eseményeiről, könyvtárának egyediségéről, kedves olvasmányairól, írásainak főbb jellegzetességeiről, típusairól, alkotói módszeréről, antik és keresztény forrásairól.

A bevezetés záró alfejezetében előzetesen összegeztem a dolgozat fő témájául szolgáló műre, a *De remediis utriusque fortunaere* vonatkozó ismereteket, irodalomtörténeti értékeléseket, hangsúlyozva, hogy nemcsak Petrarca legterjedelmesebb, de hosszú időn keresztül (a *Daloskönyvet* nem számítva) a legnépszerűbb, legolvasottabb könyve volt (a 15–18. század között több mint harminc (önálló vagy gyűjteményes) kiadást ért meg). A feledés csak ezt követően jutott osztályrészéül, s újrafelfedezése rendkívül későn ment végbe: 1991-ig kellett várni arra, hogy megjelenjen teljes angol fordítása, latin szövegét 2002-ben adták ki. Olaszországban már az 1920-as évektől tervezték kritikai kiadásának megjelentetését, de ez nem készült el, az eddigi legnagyobb terjedelmű, kétnyelvű válogatás 2009-es, a *De remediisre* vonatkozó tényeket, ismereteket összefoglaló, a művet egészében értelmező monográfia még nem született. A magyar nyelvű szakirodalomban két tanulmány tárgyalta részletesebben: Kaposi Márton cikke Petrarca szerencsefelfogásáról és Turóczi-Troestler József *Keresztény Seneca* c. írása. Mindezedig egyetlen teljes fordítása készült: Székely László 1760 és 1762 között ültette át magyarra, de műve kéziratban maradt. A műből eddig egyetlen nagyobb lélegzetű válogatás (huszonnégy dialógus) jelent meg Kardos Tiborné, egy dialógus Bácskai Katalin fordításában, valamint saját fordításomnak hat részlete. (Ehelyütt azt is megindokoltam, miért döntöttem a fordítás során az *A jó- és a balszerencse orvosságai* cím mellett.) Ezt követően arra tértem rá, hogy a szakirodalomban olvasható, a *De remediisszel* kapcsolatos megállapítások egy része mindenképpen pontosításra, felülbírálatra szorul, s dolgozatom fő célja, hogy ezt az újraértékelést több szempontból is elvégezzem, abból a célból, hogy világosabban lássuk, milyen is ez a könyv, miért egy ilyen írást szeretett volna Petrarca olvasói kezébe adni, s hogyan valósultak meg szándékai a gyakorlatban.

A *De remediis* címe egyértelműen megjelöli a könyv témáját (*utraque fortuna*: a jószerencse és a balszerencse), és utal annak jellegére, műfajára („orvosságkönyv”). Az író keresztény-sztoikus világképében kitüntetett szerepe van a Szerencsének, annak a nagy hatalommal bíró, kiszámíthatatlan erőnek, mely az ember életének alakulásáért felelős, amennyiben előidézője az élet egymást követő, kedvező vagy kedvezőtlen fordulatainak.

Petrarca fő célja, hogy támogatást nyújtson olvasójának a Szerencsével vívott harcban, vagyis olyan bölcsességekkel szolgáljon, melyek megerősítik annak lelkét, s így könnyebben viseli sorsának hirtelen változásait. A *De remediis* két kötetre osztotta: az első a jó-, a második a balszerencse orvosságait tárgyalja. Figyelme kiterjedt az élet minden területére, így valóságos enciklopédiát, mindentudó kézikönyvet alkotott, mely ennek megfelelően igen terjedelmes (az első könyv 122, a második 131 fejezetre tagolódik). A mű dialogikus szerkezetű, többnyire két, néhány esetben három szereplő beszélget, a beszélgető felek allegorikus alakok (*Ratio, Gaudium, Spes, Dolor, Metus*). Petrarca írásának gondolati háttérében a sztoikus filozófia tézisei állnak: nagy hangsúlyt kap az az elgondolás, miszerint az embernek minden körülmények között elsősorban lelki békéje megteremtésére kell törekednie. A világ minden elemének, a benne tapasztalható eseményeknek, történéseknek értéke viszonylagos: azokról, melyeket a közvélekedés jónak ítél, kiderülhet, hogy múlandóak, ingatagok, ártalmasak; azokról, melyeket rossznak, hogy megedzik, megneemesítik a lelket. Az ember feladata nem más, mint hogy függetlenítse magát a földi dolgok viszonylagosságától, ne engedje, hogy lelkét indulatok, szenvedélyek kavargják fel, értelmére támaszkodva álljon ellen azok támadásának, mert csak így élhet az erénynek megfelelően, s így találhatja meg az utat a belső nyugalomhoz, azaz Istenhez. Petrarca mondanivalójának hangsúlyos része, hogy az ember – bár ki van szolgáltatva egy rajta kívül álló hatalomnak, a Szerencsének – alakíthatja saját sorsát, megteremtheti lelki egyensúlyát, ha elfogadja, hogy az egyetlen valódi érték a krisztusi értelemben vett evilági jószág és az annak révén elnyerhető mennyei boldogság. Az írói célkitűzés a mű ajánlásából világos: a szerző egyrészt arra buzdítja olvasóját, hogy ha nincs elég ideje arra, hogy elmélyüljön a sokféle könyv olvasásában, akkor jegyezzen meg rövid „emlékeztetőket”, másrészt ezzel az írásával abban kíván leendő olvasója segítségére lenni, hogy rendelkezésére bocsátja saját válogatását, gyűjteményét, mintegy „orvosságos dobozkat”, melyben mindig minden „könnyen elérhető”.

A mű legfőbb értékét az a nem egészen eredeti, de Petrarcatól mégis elvitathatatlan elképzelés és annak a legmesszebbmenőkig alapos megvalósítása, vagyis az a minden részletre kiterjedő figyelem és gondosság adja, mellyel az élet rendkívül sokféle helyzetével, történéseivel, tapasztalatával kapcsolatban útmutatással szolgál, az enciklopédikus igénynek eleget téve, mindentudó kézikönyvet, breviáriumot állítva össze. Egy effajta breviárium azonban jellegénél fogva kevésbé eredeti, s Petrarca sem állítja, hogy benne saját gondolatait tette volna közre. A *De remediis* az eredetiség szempontjából megvizsgálva kiderül, hogy alaptéziseit a szerző minden esetben más forrásból, kedves olvasmányjaiból, elsősorban Senecától és Cicerótól kölcsönözte. Az idézetek forrását néha megadja, néha nem, de ez mit

sem változtat azon a tényen, hogy – noha az idézetek többnyire nem szó szerinti átvételek, vagyis a szöveget Petrarca klasszikusan iskolázott retorikai tudására, nyelv- és stílusérzékére támaszkodva formálta meg – a *De remediis* át kell értékelünk: tartalmát tekintve nem mondhatjuk önálló alkotásnak. Ennek következményeként a *Fortuna-könyv* mondanivalójának elemzésére alapozva semmiképpen sem állja meg a helyét egyetlen olyan (a szakirodalomban több helyütt olvasható) kijelentés sem, miszerint Petrarca „új szempontból” vizsgálódna, s filozófiájában „új vonásokat” is hiába keresnénk, az író tehát nem önálló, eredeti elképzelésekkel bíró gondolkodónak, és semmiképpen nem filozófusnak, hanem az antik szerzők „legnagyobb tanítványának” kell látnunk.

A *De remediis*re vonatkozó megállapítások közül azt sem tartom elfogadhatónak, hogy a mű középkori szemléletű, vagy Petrarca más írásaival összehasonlítva azoknál „középkoriasabb” lenne. Egyetlen sajátossága van, mely a középkori irodalmi alkotásokkal rokonítja: az emberi érzéseknek és az értelemnek allegorikus alakokként való szerepeltetése, gondolatisága, világképe, üzenete azonban teljes egészében rokonítja az író egyéb szövegeivel. Petrarcának sok helyütt megfogalmazott alapélménye, hogy az ember nemcsak a világ dolgaival, külső történéseivel áll folytonos harcban, hanem a lelkében, belül, örökösen küzd önmagával is, véleményem szerint ez a *Fortuna-könyv*ben is érvényre jut. A *De remediis* újraértékelésének keretében azon is érdemes eltöprengenünk, vajon mennyiben állják meg a helyüket azok a megállapítások, miszerint Petrarca „az érett reneszánsz ember- és társadalomfelfogását”, „a humanista üzenetet” előlegezi meg. Azt gondolom, az a filozófiai eszmerendszer és tapasztalat, amiben világnézete gyökerezik, nem köthető történelmi korokhoz vagy művelődéstörténeti korszakokhoz. Üzenete, mely egyrészt nem eredeti, hanem teljes egészében az ókori római szerzőktől (beleértve ebbe a keresztény írókat, így Augustinust is) kölcsönözött, másrészt halálát követően még évszázadok múlva is hat (ennek legjobb példája a *De remediis* 18. századi hazai kultusza), sem nem középkori, sem nem reneszánsz, sem nem modern – egyszerűen csak: örök. Petrarca szavaival élve: „et virtus et veritas publice sunt”, azaz „az erény is, az igazság is ugyanaz mindannyiunkban” (*De rem.* I, 10).

Bevezető gondolatmenetem zárásaként még egy dologra hívtam fel a figyelmet. A *De remediis* Petrarca értekező prózájának jellegzetes darabjaként szintiszta irodalom, egy kimagasló tehetségű, lenyűgöző műveltségű prózaíró számos más írótól vett idézetekből, történetekből összeálló alkotása. Tárgyát tekintve a morálfilozófiai, etikai szövegek között a helye, s a magát „a morális bölcselkedésre hajlamos” emberként, gondolkodóként jellemző Petrarca, valamint saját kora és utókora szóhasználatához illeszkedően ez a besorolás nem

alaptalan. Elmondható azonban az is, hogy nem elméleti síkon szól a filozófiáról, hanem gyakorlati jellegű, 20. századi kifejezéssel azt is mondhatnánk, „önsegítő” kézikönyv. A szerző jól rendszerezett, praktikus tanácsokkal szolgál sokféle élethelyzetre, az olvasó könnyen kikeresheti és megtudhatja, mit tegyen, ha valami nagy bánat vagy öröm éri. A mű utóéletének tényei számos példával szolgálnak arra nézve, hogy Petrarca belső, lelki életük eseményeinek feldolgozásában, megélésében vált olvasóinak segítőjévé, beszélgetőtársukká, bármely élethelyzetre kész válaszokkal, vigasszal szolgáló „pszichológusukká”; ezért neveztem dolgozatom címében „lélekvezető”-nek, a Kerényitől eredő kifejezés által Hermésszel rokonítva őt arra mutattam rá, hogy a *De remediis* megírásakor fő célja volt olvasóját kísérni azon az úton, ami – ahogyan az a könyv tematikai felépítéséből jól látszik – az életből a halálba vezet.

A keletkezéstörténettel kapcsolatos adatokat, ismereteket dolgozatom második fejezetében összegeztem. Azt illetően, hogy vajon mennyi ideig dolgozott Petrarca e szövegén, legfeljebb találgatásokba bocsátkozhatunk, s a mű alakulásának állomásaihoz, szakaszaihoz köthető időpontok közül csak befejezésének dátuma, az 1366-os év látszik vitathatatlannak. A szakirodalomban közkeletű az a nézet, mely szerint a *De remediis* születése Petrarca milánói tartózkodásának idejére tehető, tehát az 1353-tól 1361-ig terjedő időszakra. Ezt a megállapítást elfogadhatjuk, de mindenképpen további pontosításra szorul, bár ahhoz, hogy ezt megtehessük, kevés a fogódzónk. A vonatkozó adatok hiánya többféle értelmezést is megenged, a kevés adat egymástól eltérő feltevések kiindulópontjaként szolgált a kutatók számára, amely feltevések a félreértésektől, tévedésektől, ellentmondásoktól sem mentesek. Van, aki szerint a *De remediis* megírásának kezdete az 1340-es évekre tehető, más azt is elképzelhetőnek tartja, hogy Petrarca még 1366 után is módosított a szövegen. Többen amellettt érvelnek, hogy egy szövegváltozat hagyományozódott, de vannak, akik kétféle hagyományt tételeznek fel. A munka ütemezését, a dialógusok keletkezésének időpontját tekintve van olyan elképzelés, mely szerint a II, 92. lenne a legkorábbi s az összes többit ezt követően írta Petrarca, míg néhány kutató véleménye szerint a ma ismert, végleges sorrendben haladt. Meglátásom szerint a keletkezéstörténet nyitott kérdéseit talán sosem fogjuk tudni megnyugtatóan megválaszolni. A *De remediis* különböző fejezeteinek mai sorrendje alapvetően keletkezésük időbeli egymásutánosságát tükrözi: ezt bizonyítják a dialógusok befejező és kezdő mondatai közötti tartalmi kapcsolatok, melyekre számos példát találunk. Valószínű azonban, hogy a szövegnek volt egy (vagy akár több) korábbi, a ma ismert változatnál rövidebb változata, melynek címe némileg eltérő lehetett (*De remediis ad utranque fortunam*); ez az 1350-es évek elején keletkezhetett. Így magyarázhatjuk

Petrarcának az I. könyv *Előszavában* tett kijelentéseit, vagyis azt, hogy azt állítja, néhány nap alatt írta meg a művet, valamint azt, hogy azon igyekszik, „nehogy egy túl hosszú előszó elnyomja a rövid könyvet”. Egy rövidebb, korai változatot egészíthetett ki a későbbiekben újabb fejezetekkel, majd 1366-ban végleg lezárta az így létrejött szöveget, erre az egy ösre mehet vissza a további kéziratanyag.

A harmadik fejezet bevezetőjében felhívtam a figyelmet arra, hogy annak, aki e terjedelmes írásmű részletes elemzésére vállalkozik, egyszerre könnyű és nehéz a dolga: könnyű, hiszen gazdag, sokrétű szöveganyaga többféle szempontú megközelíthetést tesz lehetővé, hálás tárgyát kínálva az elemzőnek; s nehéz is, mert Petrarca rendkívül széleskörű műveltségének, változatos érdeklődésének – ami által a *De remediis* igen sok ponton kapcsolódik írója kedvelt szerzőinek számos művéhez, nyomon követése és méltó bemutatása összetett, szerteágazó feladat. Conrad Rawski és Christophe Carraud a *Fortuna-könyv* angol, illetve francia kiadásának fordítói vaskos kötetekben bőséges jegyzetapparátus formájában kommentálták a mű szövegét, feltárva Petrarca forrásait, a rendkívül nagyszámú, egymást érő idézetek lelőhelyeit, s a párhuzamos helyeket is, nemcsak a klasszikus római és keresztény irodalomra, hanem az író más műveire is figyelmet fordítva, így a dolgozat keretein belüli elemzés során nem tartottam szükségesnek újra közölni az ott megtalálható adatokat. Nem volt szándékom az sem, hogy teljes képet adjak Petrarca filozófiai műveltségéről, egyrészt azért, mert Klaus Heitmann, valamint Charles Trinkaus vonatkozó munkái filozófiatörténeti kontextusban tárgyalják a *De remediis*-t, kitérve Petrarca írásainak a 14. századot megelőző filozófiai irányzatokhoz való viszonyulására, s megállapítva, hogy az író világképét alapvetően az antik bölcsélet határozza meg. Akit tehát a *Fortuna-könyv* filozófiai vetülete érdekel, ebben a két alpműben több szempontból is olvashat annak az eszme- és fogalomrendszernek a sajátosságairól, melyhez Petrarca nem tett ugyan érdemben hozzá, mégis egyik leghatásosabb közvetítőjének bizonyult. Másrészt azért nem szolgáltam átfogó filozófiatörténeti értékeléssel, csupán egy-egy résztémát érintő megjegyzésekkel, mert a *De remediis*-t elsősorban nem mint filozófiai művet, hanem mint irodalmi igénnyel megformált alkotást vizsgáltam, mely Petrarcát nagyszerű prózaíróként állítja elénk. Az elemzés első állomását a mű ajánlásában olvasható szerzői útmutatás és a műfaji meghatározás jelenti, az előképekre való kitekintéssel. A következő lépés a tartalmi áttekintés: Petrarca figyelme mindenre kiterjedt, ebből adódik egyrészt a *Fortuna-könyv* rendkívüli tematikai sokszínűsége, másrészt az, hogy az elsősorban tanító-bölcséleti jellegű írásnak van egy narratív, úgy az antik, mint a keresztény kultúrkör történeteiből, *exempláiból*, anekdotáiból építkező rétege. Emellett szót ejtek arról is, hogy a dialógusok egy részében nagy hangsúlyt kap a

társadalombírálat, ami a *De remediis* Petrarca más írásaival, így például a *Sine nominé*val rokonítja. Az ezt követő alfejezetben a *Fortuna-könyv* szövegét az író más műveivel, elsősorban a *Secretum*mal hasonlítom össze abból a célból, hogy kitűnjék, mennyiben tekinthető a petrarcai gondolkodás következetesnek, illetve ellentmondásosnak. Ezután a *De remediis* néhány részletét Petrarca két fő forrása, Seneca és Cicero néhány művével vetem össze, rávilágítva arra, hogy mondanivalójának alapelemeit ezekből vette át. Végül a tanulmányok összegzése kapcsán arról írok, miért látom helyénvalónak Petrarca-dialógusait lelkigyakorlatoknak tekinteni, s felhívom a figyelmet arra, hogy az író érdeklődése a világ és benne az ember iránt elsősorban nem filozófiai vagy etikai, hanem pszichológiai természetű.

Dolgozatom legterjedelmesebb fejezetében a *Fortuna-könyv* utóéletére vonatkozó adatokat gyűjtöttem egybe s egészítettem ki saját kutatásaim alapján. A recepciótörténet bemutatásának azért szenteltem ilyen nagy teret, mert a rendelkezésünkre álló tények azt mutatják, hogy a mű a 14–18. század egyik legmeghatározóbb olvasmánya volt szerte Európában. Többféle jellegű vizsgálat eredményeit foglaltam össze, egyaránt támaszkodva könyvészet- és nyomdatörténeti, kodikológiai, művészettörténeti, befogadás- és hatástörténeti, művelődéstörténeti kutatásokra, melyek rávilágítanak arra, milyen sokan, sokféle és sokféleképpen olvasták Petrarca írását. Előbb a *De remediis* kéziratos hagyományozódására, majd a nyomtatott kiadásokra vonatkozó ismereteket összegeztem.

Mivel az előbbi témáról magyar nyelven szinte egyáltalán nem áll rendelkezésre szakirodalom, s az Itáliára vonatkozó ismereteket eddig senki sem gyűjtötte egybe, ezt részletesebben, míg az utóbbit, melyről az előttem járó kutatók szinte minden vonatkozásban jól rendszerezett, összegző jellegű cikkeket, tanulmányokat publikáltak, kevésbé részletekbe menően, a megelőző kutatások eredményeire támaszkodva, azokat együvé gyűjtve mutatom be. Itt újra megemlítem azt, amiről a keletkezéstörténeti vonatkozások kapcsán már szóltam, vagyis hogy az autográf kézirat sajnálatos módon megsemmisült, vagy elveszett, s noha a korai, 14. századi kéziratok közül sok ma is megvan (nagyjából harmincat ismerünk), a leszármazásukra, egymáshoz való viszonyuk felderítésére irányuló kutatások mindezekig nem hoztak kézzelfogható eredményt, különböző (gyakran nem kellően megalapozott) feltevések láttak napvilágot, a filológusok körében e téren nem alakult ki egyetértés. Ehelyütt a *De remediis* kéziratos hagyományozódásának tendenciáit, megvalósulási formáit mutatom be, míg a legfontosabb kéziratok leszármazására, egymáshoz való viszonyára vonatkozó nézetekkel nem foglalkozom. (Egy lábjegyzetben saját vonatkozó kutatásaim eredményét is összegzem, miszerint a szövegkritikai vizsgálatok alapján az a véleményem, hogy – mivel a legkorábbi kéziratok szövegváltozatai egymáshoz igen közel állnak, többnyire másolási

pontatlanságok, félreolvasások eredményezik a köztük felfedezhető eltéréseket – a *De remediis* egészére nézve a 14. századi kéziratok alapján meg lehet állapítani egy, az eredetihez a lehető legközelebb álló szövegváltozatot, mely az elkészítendő kritikai kiadás alapjául szolgálhat.) A Petrarca-művek utóéletének korai történetét, a szövegek itáliai és európai elterjedésének sajátosságait illetően igen alapos ismeretekkel rendelkezünk, hála a 20. századi kutatók minden részletre kiterjedő vizsgálatainak. Ezek alapján előljáróban kijelenthető, hogy Petrarca 14–15. századi recepcióját latin nyelvű műveinek gyors tempóban történő, Itáliából kiinduló s igen nagy hatósugarú terjedése jellemzi, szemben a népi nyelven íródott szövegek olasz nyelvterületen való széleskörű ismeretével, hatásával, de szinte teljes ismeretlenségével az ország határain kívül. Fennmaradt kéziratainak magas száma (amihez nagyon korán elkészülő fordításainak szövegét megőrző kódexek is hozzájárulnak) egyértelművé teszi továbbá, hogy a latin nyelvű művek közül a *De remediis utriusque fortunae* volt az, mely a kezdetektől a legtöbb olasz és más nemzetiségű másolóra, olvasóra talált. Több mint százötven olyan kódexről van tudomásunk, melyekben a mű teljes latin szövege (volt) olvasható, és további közel száz, melyekben rövidített, kivonatos szövegváltozatokat, illetve fordításokat találunk (az összes közül nagyjából hetvenet csak a leírásuk alapján ismerünk). A legkorábbi kódexek természetesen Itáliában készültek, de sok közülük már az író halála utáni évtizedekben elkerült Európa más pontjaira, Párizsba, Bécsbe, Krakóba, ahol tovább másolták őket. Az eddigi szakirodalomból ismert adatokat egy magyar szempontból fontos vonatkozással egészítem ki, beszámolok arról, hogy Budapesten, az Országos Széchényi Könyvtárban további két olyan 15. századi kódex van, melyek közül az egyikben a *Fortuna-könyv* teljes, a másikban kivonatos formában olvasható.

A ránk maradt kéziratok magas száma nem teszi lehetővé, hogy egyesével, részletesen vegyem sorra őket, ezért a következőkben általános képet adok keletkezésükről, másolóikról, készítettőikről, a legkorábbi fordítókról és a kivonatos változatokról. A kéziratok között sok, tehető megrendelő által készített, gazdagon díszített példány van, ezért néhány esetben röviden kitérek az illuminált kódexek miniatúráinak jellegére, tematikájára (például Petrarca-, illetve a női alakban, olykor keréssel megjelenített Fortuna-ábrázolások). Először a szövegahagyományozódás itáliai, majd Itálián kívüli történetének állomásait mutatom be a 15. század végéig (részletesebben leírva az olasz hagyományozódás történéseit, az Európa más területeihez köthető adatokból viszont csak a lényegesebbeket válogatva ki), s kiemelem azokat a kódexeket, melyek valamilyen szempont alapján nagyobb érdeklődésre tarthatnak számot s ezért a szakirodalomban több figyelmet kaptak.

Mind a kéziratok, mind a nyomtatványok között szó esik a valamely más nyelven készült fordításokról (a legkorábbiak francia, olasz, angol nyelvűek), melyek léte önmagában is árulkodik Petrarca traktátusának népszerűségéről, s arról, mekkora jelentőséget tulajdonítottak neki a kezdetektől: fordítói igyekeztek azon olvasókhoz is eljuttatni üzenetét, akik nem értettek latinul. A *Fortuna-könyv* tartalma, az ember mindennapi életének sokféle eseményére, helyzetére praktikusán alkalmazható mondanivalója, s szentenciózus, tömör, lényegretörő megállapításokban bővelkedő nyelvezete egyaránt alkalmassá tették arra, hogy szövegéből kivonatos változatok készüljenek; kitérek ezekre a latinul és más nyelven íródott kompendiumokra is. A *De remediis utriusque fortunae* nyomtatásban megjelent változatairól a kézirataihoz képest jóval kevésbé részletesen számolok be. Ennek oka, hogy a kutatás alaposan feltárta a témát, és mind az egész Európát érintő, mind a magyar vonatkozásokról összegző írások jelentek meg. A vonatkozó részfejezetben jórészt e kutatók megállapításaira támaszkodva tekintem át, kik, mikor és hol jelentették meg Petrarca traktátusát, s utalok néhány olyan személyre, aki bizonyosan olvasta a művet. (Listájuk bizonyosan sok további névvel lenne bővíthető, egy olyan kutatás eredményeként, melynek alapjául a korszakból fennmaradt egyházi, királyi, főúri stb. könyvtári jegyzékek vizsgálata szolgálna.) Fontos továbbá, hogy – noha kéziratosszövegről van szó – a 18. századi magyar Petrarca-recepció elválaszthatatlan része Székely László 1762-es fordítása, ezért ebben a fejezetben ejtek róla szót.

A *De remediis* valóban sok helyre, sok olvasóhoz eljutott, fontos tudni azonban, hogy míg a kéziratok történetére vonatkozóan viszonylag sok adat áll rendelkezésünkre, a *Fortuna-könyv* hatástörténete (a többi latin nyelvű Petrarca-mű recepciótörténetéhez hasonlóan) kevésbé kutatott terület. Mindazonáltal az utóéletnek erről az aspektusáról is szó esik: ismertetem az eddigiekben összegyűjtött legjellemzőbb adatokat, saját kutatásaim alapján néhány további vonással egészítve ki a képet. A kéziratosszöveg hagyományozódás és a nyomtatott kiadások bemutatása, az ezek kapcsán tárgyalt történések, esetek tanulságai egyértelműen rávilágítanak, hogy a mű elemzése során hangsúlyozott kettősség – miszerint a *De remediis utriusque fortunae* mellett, hogy az élet legkülönfélébb helyzeteiben alkalmazható etikai tanításokat, filozófiai vigasztalásokat közvetítő összegző jellegű munka, a közös európai kultúrkörből merítő gazdag ismeret- és példatár is –, a befogadás során is érvényre jutott. Az olvasók Petrarcaiban egyrészt a sztoikus-keresztény bölcséletnek az egyházatyákkal egyenértékű képviselőjét látták, etikai gondolkodót, filozófust, másrészt a klasszikus görög-római műveltség közvetítőjét, s mindkét minőségében nagyra tartották, tanultak tőle, és terjesztették a tőle, általa megtanultakat. Mégis igaz, hogy olvasóit elsősorban nem a benne

felsorakoztatott antik és keresztény példák, az európai műveltség ismeretanyaga érdekelte, sokkal inkább lelki épülésük előmozdítása végett vették kezükbe a könyvet. Ennek oka Petrarca zsenialitásában keresendő, aki rendkívüli érzékeléssel ismerte fel az antik szerzők, különösen Seneca műveinek örök értékeit, s közvetítette azt az utána jövő generációk számára. Csodált elődjétől megtanulta, hogy az ember legfontosabb feladata az életben, hogy megismerje önmagát, vagyis egyrészt érzékelni tudja létének halandó mivoltából fakadó korlátait, s ehhez mérten, a lelki egyensúlyra és az erényre törekedve, a világ kiszámíthatatlan történéseitől a lehető leginkább függetlenül megteremtse belső békéjét, elérje a boldogságot. Seneca üzenetének örökérvényűségéről mi sem árulkodik jobban, mint hogy a halála óta eltelt hosszú idő alatt mit sem veszített népszerűségéből, így a 14–18. század folyamán is olvasótömegekre talált, vallási, nemzeti, társadalmi hovatartozástól függetlenül. „Legnagyobb tanítványa”, Petrarca *De remediis*ének olvasottságára egyrészt annak formája szolgál magyarázattal, vagyis az, hogy valódi enciklopédia és egyben breviárium: minden megtalálható és nagyon könnyen kikereshető benne, ami az átlagembert a filozófiából érdekelheti. Másrészt a gondosan egybeválogatott idézetek által a műben sok helyütt megszólaló kivételes egyéniség, Seneca vonzereje miatt lett oly sokak kedves könyve ez a mű.

A 16–18. századi magyarországi *De remediis*-receptió történetének bemutatása révén nyilvánvalóvá válik, hogy az elmúlt száz év, s különösen az utóbbi egy-két évtized során számos új adattal gazdagodott a jelenségre vonatkozó tudásunk. Több példa bizonyítja, hogy a magyar olvasók elsőkézből, a hazánkba eljutott külföldi Petrarca-kiadások útján ismerkedhettek meg az itáliai humanista nevével és műveivel, melyek, köztük a *Fortuna-könyv*, igazolhatóan kedvelt, szívesen idézett olvasmányává váltak többeknek is, s például Seneca vagy Boetius írásai mellett mind a magánjellegű (Miskolci Csulyak István, Székely László), mind a közösségi célú (Pázmány, Szilágyi Tönkö prédikációs gyakorlata) használatuk kimutatható. Elmondható továbbá, hogy magyar olvasók sem elsősorban a Petrarca általa olyan nagy mennyiségben „adagolt” antik és keresztény példákra, a humanista s egyben az európai műveltség ismeretanyagára voltak kíváncsiak, sokkal inkább lelki épülésük előmozdítása végett vették kezükbe a könyvet. Petrarca belső, lelki életük eseményeinek feldolgozásában, megélésében vált segítőkjükké, beszélgetőtársukká, bármely élethelyzetre kész válaszokkal, vigasszal szolgáló „pszichológusukká” – ahogyan annak számított a szintén sokat forgatott és fordított Seneca is. A *De remediis* a lelki élet megélésének alapszövege lett, befogadásának története a magyarországi (s felekezettől független, jobban mondva azok összességét magában foglaló) lelkiségtörténet egyik fontos

fejezete. Ahhoz, hogy erről a fejezetről még pontosabb képet alkothassunk, további kutatások szükségesek, melyek az eddig elvégzett kiadás- és fordítástörténeti jellegű vizsgálatokat a befogadás- és hatástörténet vonatkozásában kiegészítve más jellegű ismeretekkel gazdagítják tudásunkat a *Fortuna-könyv* magyarországi olvasóiról.

Dolgozatom a *De remediis utriusque fortunae* egészével kapcsolatos nézeteim, ismereteim első összegzése, mely semmiképpen sem tekinthető vagy tekintendő véglegesnek. Az elmúlt években megkezdett kutatásokat minden területen folytatni fogom, számítva az érintett témákban jártas olvasóim tanácsaira, kiegészítéseire, tovább vivő javaslataira. Igyekszem majd lehetőséget teremteni arra, hogy esetlegesen olasz kutatókkal együttműködve további kéziratokra, valamint a mű szövegének egészére kiterjesszem a legkorábbi kéziratok összehasonlító vizsgálatát. Másfelől szükségesnek tartom a hatástörténet további tanulmányozását, hiszen ezen a téren még igen sok új adat napvilágra kerülése várható, s az általam e dolgozatban összegyűjtött eddigi eredményekhez talán mások is hozzá tudnak majd szólni. A lehető leghamarabb elvégzendő feladat továbbá a *Fortuna-könyv* két 18. századi magyar nyelvű fordítása szövegének átírását és digitális vagy könyvalakban való megjelentetését, hogy ezáltal régi magyar irodalmunknak ezek a kincsei mind az olvasóknak, mind a kutatóknak rendelkezésére álljanak.

Elsődleges céloom mindemellett az, hogy minél előbb elkészítsem saját teljes fordításomat. Az új tudományos eredmények publikálásán kívül nagyon fontosnak érzem, hogy egyúttal a dolgozatban oly hosszan elemzett és méltatott műből magyar nyelven legalább egy válogatást közölhetek. Az, hogy mennyire értékes és fontos szöveg a fentiekben több szempontból is bizonyítást nyert, s az idézett részletekből is nyilvánvalóvá válhatott, milyen szépen megformált, az antik római szerzők műveivel egy szintre emelkedő írás a *Fortuna-könyv*. Az összesen harminckét, hat kivételével első ízben itt közreadott dialógus a tudós magyarázatoknál szándékom szerint jóval közvetlenebbül hat, s azzal a tanulsággal szolgál, hogy ha vannak is olyan elemei a petrarcai világképnek, melyek a mai gondolkodás számára idegenek, az író az antik és a keresztény kultúra máig nagy becsben álló szellemi értékeinek közvetítőjeként, és nem melleleg az emberi lélek bölcs ismerőjeként, lényegi mondanivalóját illetően mégis örökérvényű, ma is aktuális, mindannyiunk számára megszívlelendő üzenetet fogalmaz meg.

Petrarcával együtt úgy hiszem ugyanis, hogy „az erény is, az igazság is ugyanaz mindenki számára”, bármely korban éljen is. És hogy ez igaz, azt mi sem bizonyítja jobban, mint amikor elgondolkodtató, néhol megmosolyogtató, néhol megrendítő szavai olvastán

rádöbbenünk, e sokáig elfeledett írás legfőbb tanulsága, hogy az emberi természet mit sem változott az idők során.

A DISSZERTÁCIÓ TARTALOMJEGYZÉKE

De remediis utriusque fortunae

<i>Előljáróban</i> – „Quod ante me, ut arbitror, fecit nemo”	5
De vita et moribus.....	11
De librorum copia.....	19
Petrarca, a lélekvezető.....	25
A mű keletkezése.....	35
„In animo conscripta remedia”: a közvetett források.....	37
A datálás közvetlen forrásai.....	42
Kutatástörténeti áttekintés.....	52
Összegzés.....	58
„Paratus ad omnia, promptus ad singula” – Mindentudó kézikönyv.....	61
<i>Vera philosophia</i> – receptre (A szerző útmutatása és a <i>De remediis</i> műfaja, előképei).....	63
Tematikai sokszínűség.....	71
<i>De remediis utriusque Petrarchae</i> (Önellentmondások és párhuzamok Petrarca gondolkodásában)	77
Cicero és Seneca legnagyobb tanítványa.....	82
Lelkigyakorlatok mindennapi használatra – humanista etika filozófia pszichológia (A <i>De remediis</i> örök értékei).....	89
A <i>De remediis</i> utóélete a 14–19. században (Kéziratos hagyományozódás, illusztrációk, fordítások, nyomtatott kiadások).....	93
A Petrarca-hagyaték sorsa és a <i>De remediis</i> korai másolatai (14. század).....	98
A későbbi itáliai kéziratok.....	109
Másolók, fordítók, olvasók Itália határain túl a 15. században.....	115
Filológiai tévedések, félreértések – Petrarca ismeretlensége Magyarországon a 14–15. században.....	122

Nyomtatott kiadások Európa-szerte (15–19. század).....	129
Magyar olvasók és a 18. századi <i>De remediis</i> -kiadások.....	135
Megjegyzések Petrarca szerepéről az európai művelődés történetében és a keresztény lelkiség egyéni és közösségi megélésében.....	143

Francesco Petrarca: A jó- és a balszerencse orvosságai

(válogatott fordítás)

I. könyv

Előszó.....	153
1. A viruló életkor és a hosszú élet reménye.....	160
2. A szép test.....	160
3. A jó egészség.....	166
4. A visszanyert egészség).....	166
5. A testi erő.....	167
6. A testi gyorsaság.....	169
8. Az emlékezet.....	170
9. Az ékesszólás.....	172
12. A bölcsesség.....	174
13. A vallásos hit.....	177
15. A dicső pátria.....	179
16. Az előkelő származás.....	183
17. A szerencsés származás.....	186
18. A jó evés-ivás.....	187
19. A lakomák.....	191
20. Az öltözködés és szépítkezés.....	194
22. A kellemes illatszerek.....	196
23. A zene szépsége.....	199
24. A tánc.....	201
25. A labdajáték.....	204
26. A kocka- és táblajátékok.....	205

27. Szerencse a kockajátékban.....	206
28. A komédiások.....	209
65. A nemes feleség.....	211
66. A szép feleség.....	213
67. A termékeny és bőbeszédű feleség.....	214
68. A nagy hozomány.....	215

II. könyv

18. A feleség elvesztése.....	217
19. A rossz feleség.....	219
20. Az elrabolt feleség.....	220
21. A csapodár feleség.....	222
22. A terméketlen feleség.....	226

Mellékletek

1. Petrarca latin nyelvű művei.....	229
2. De remediis utriusque fortunae (tartalomjegyzék).....	230
3. Kritikai szövegkiadás (mutatvány): I, 23. <i>De dulcedine musica</i>	235
Irodalomjegyzék.....	240
Tartalom.....	251

PUBLIKÁCIÓK A DISSZERTÁCIÓ TÉMÁJÁBAN

TANULMÁNYOK

La fortuna ungherese del Libro di Fortuna del Petrarca (Le edizioni ungheresi del De remediis utriusque fortunae nel secolo 18), *Camoenae Hungaricae*, 3 (2006) 169–175.

Ellentmondásos párbeszédék (Petrarca De remediis utiusque fortunae-jának dialogikus jellegéről), in: *Varietas Gentium – Communis Latinitatis. A XIII. Neolatin Világkongresszus (2006) szegedi előadásai*, szerk. SZÖRÉNYI László, LÁZÁR István Dávid, Szeged, 2008, 47–59.

Sulla conoscenza del Petrarca in Ungheria nel Quattrocento, *Nuova Corvina*, 21 (2009), 42–48.

Francesco Petrarca a zene élvezetéről, in: *Magyar Zene*, 2009/3, 321–328.

Dialoghi contraddittori (Sulla struttura dialogica del De remediis utriusque fortunae del Petrarca). in: *Acta Conventus Neo-Latini Budapestiensis. Proceedings of the Thirteenth International Congress of Neo-Latin Studies, Budapest, 6–12 August 2006*, gen. ed. Rhoda SCHNUR, Tempe, Arizona, 2010, 404–415.

Il Libro di Fortuna del Petrarca, in: *Annuario 2007–2008/2008–2009 dell'Accademia d'Ungheria in Roma. Rivista di Studi Ungheresi XXIV* (2010), 55–60.

Francesco Petrarca e la dolcezza della musica, *Camoenae Hungaricae* 7 (2010).

Petrarca, a morálfilozófus, *Tiszatáj*, 2012/3, 57–60.

SZAKFORDÍTÁSOK

STURM-MADDOX, S., *Petrarca Átváltozásai. II. fejezet: Apollo és Dahne: az ovidiusi szubtextus*, *Világosság*, 2004/2-3, 33–55.

FENZI, E., *Petrarca hermeneutikája: szabadság és igazság között. A Sen. IV. 5. levél kapcsán*, *Helikon*, 2004/1-2, 96–135.

FORDÍTÁSOK

Részlet Francesco Petrarca De remediis utriusque fortunae-jából. [Előszó], in: „Nem sűlyed az emberiség!”... Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára, Szerk. JANKOVICS József, CSÖRSZ Rumen István, CSÁSZTVAY Tünde, SZABÓ G. Zoltán, Bp., MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007, 169–183. (Az interneten: www.iti.mta.hu/szorenyi60.html)

A jó- és a balszerencse orvosságairól, A csapodár feleség, II. 21., in: Szolgálatomat ajánlom a 60 éves Jankovics Józsefnek (Humanizmus és gratuláció), szerk. CSÁSZTVAY Tünde, NYERGES Judit, Bp., MTA Irodalomtudományi Intézet–Balassi Kiadó, 2009, 248–252. (www.bkiado.hu/JJ/net/Studiolum/Lengyel.pdf)

De dulcedine musica (A zene szépsége) [A jó- és a balszerencse orvosságai, I. 24.], in: Magyar Zene, 2009/3, 329–334.

A jó- és a balszerencse orvosságairól. A dicső pátria, I. 15, ford. LENGYEL Réka, in: Corollarium. Tanulmányok a hatvanöt éves Tar Ibolya tiszteletére, szerk. Czerowski Mariann, Nagyillés János, Szeged, 2010. (Acta Universitatis Szegediensis, Acta Antiqua at Archaeologica Supplementum XIII) 151–156.

A jó- és a balszerencse orvosságairól. A bölcsesség, I. 12; A kellemes illatszerek, I. 22, in: Tiszatáj, 2012/3, 61–64.